

TÓTH I. János

Politikai hatalom és a játékelmélet

1. Politikai hatalom értelmezése

A hatalomnak több sajátossága is van, amelyekből a következő kettőt szeretném kiemelni. Az angol „power” szó (akárcsak a francia „pouvoir”) a latin „potestas” szóból eredvén, könnyen asszociálható a „képeség” szóval (BALÁZS 1998: 17). (A hatalom mint képeség értelmezéshez tartozik pl. 'a tudás hatalom' vagy a 'szerelem hatalom' tartalmak is de a továbbiakban csak politikai hatalmat vizsgáljuk.) S ahogy Hans JONAS (1999:69) is hangsúlyozza általában minden képeség mint olyan „önmagában véve jó”. Számos szerző szerint a hatalom egy olyan képeség illetve erő, amely egyesíti az elkülönült emberek erejét. Azaz a hatalom megsokszorozza az emberi közösség hatóképességét. „A legnagyobb emberi hatalom az emberek sokaságának együttes hatalma, ... mert ez az erők egyesítését jelenti.” (HOBBS 1999: 135) A hatalomnak ez a vonatkozása a közösség szempontjából egyértelműen pozitív.

Létezik azonban a hatalomnak egy másik oldala is. Max WEBER (1987:77) meghatározása szerint a hatalom azt a képességet jelenti, amellyel valaki képes rákényszeríteni valaki másnak megtételére amit egyébként nem tenne meg. „Minden olyan esetben hatalomról beszélünk, ha egy társadalmi kapcsolaton belül van rá esély, hogy valaki a saját akaratát az ellenszegülés ellenére is keresztülvigye, függetlenül attól, hogy min alapul ez az esély.” Egy stabil hatalmi helyzet pedig elvezet az uralomhoz, ahol a hatalmi helyzetben levő joggal számíthat arra, hogy akarata érvényesülni fog. „Uralomról beszélünk, ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmessé válnak.” (WEBER 1987: 221) A továbbiakban a hatalom és az uralom fogalmának a jelentése között nem teszünk különbséget.

A hatalomnak ez a meghatározása rámutat a hatalom „sötét” oldalára. Egyrészt önmagában az erőszak alkalmazása erkölcsi szempontból rossz. Másrészt önmagában a hatalom egyenlőtlenséget hoz lét a közösségen belül, hiszen az embereket úrra (hatalom birtokosára) és szolgára (hatalommal nem rendelkező és annak kiszolgáltató személyre) tagolja. Ugyanakkor a hatalom sajátos kettős természete miatt az lehetséges, hogy az úr miközben a hatalmát a saját érdekében gyakorolja a szolgáló felett közben nem szándékosan (s ezt tekinthetjük a hegeli „ész cselének”), de a közösség érdekét is szolgálja. Mindez érthetővé teszi, hogy a gondolkodók véleménye megoszlik a hatalommal kapcsolatban.

Az egyik végletet az anarchisták jelentik, akik magát a hatalom intézményét utasítják el. Ők a politikai hatalom intézményes formájában csak az egyenlőtlenség forrását illetve az erőszak alkalmazásának a lehetőségét látják, ami semmilyen közérdeket nem szolgál. E felfogás szerint a hatalmasok csak és kizárólag a saját gazdasági vagy politikai érdekeik védelmére használják a hatalmukat. Kevésbé radikális módon, de hasonló álláspontot képviselnek a liberálisok (minimális állam és hatalom), sőt perspektivikusan maga Marx is az állam elhalását tettezte.

A másik véleményt teoretikus szinten leginkább Hobbes képviseli, aki szerint természeti állapot (vagyis a hatalom hiánya) pusztá hadi állapot, ami a lehető legrosszabb társas állapot. Ezzel szemben a szuverén egyeduralmára épülő állam egy sokkal jobb társas állapotot eredményez. S az akkor is így van mondja Hobbes, ha a szuverén korlátlan hatalommal rendelkezik és egyáltalán nincsenek kötelességei az alattvalókkal szemben. Kevésbé radikális módon, de ha-

sonló álláspontot képviselnek mindazok a kollektivistá ideológiák, amelyek hisznek az emberi akaratokat egyesítő erős államban.

ARISZTOTELÉSZ (1994: IV 2, 3) – Platónhoz hasonlóan – az államformákat három helyes formára (királyság, arisztokrácia és népuralom) és a hozzá tartozó három eltorzultra (zsarnokság, oligarchia és demokrácia) osztja fel. Jónak az az államforma számít, amely a közösség jólétét, eltorzultnak pedig az, amely csak a mindenkor uralmon lévők érdekeit szolgálja. Szerinte az államformák könnyen átalakulnak egymásba. Arisztotelész a leginkább megvalósíthatóknak és stabilnak a mérsékelt népuralmat (politeia) tekintette. Ez a „vegyes” államforma a különböző államformák előnyös vonásaiból áll, s így megfelel az erényről mint a szélsőségek középértékéről az arisztotelészi etikában megfogalmazott elvnek.

Számos szerző (Rousseau, Locke, Montesquieu) felismeri, hogy a politikai hatalomnak vannak pozitív és negatív aspektusai és ezért egy olyan hatalmi struktúrát keresnek, amely képes a hatalom intézményének az előnyeit maximalizálni, míg hátrányait minimalizálni.

LUKÁCS (2010) egy konkrét uralkodóval, Szent Istvánnal kapcsolatban beszél a hatalom Janus-arcáról. *„Jámbor szent volt-e István, népének apostola, a keresztény hitre térítője, vagy erőskezű, a hatalmát fegyverrel is megszilárdító, az egységes Magyar Királyságot megteremtő politikus?”* István olyan erős kezű vezető volt, aki erőszakosan (újra)egyesítette a szétesett társadalmat, *„aki népének nem a kegyeit kereste, hanem a javát szolgálta; de nem volt diktátor sem, akít megreszégít a hatalom mámore.”* A fentiekből következik, hogy István mint vezető két alapvető „hibát” követhetett volna el: gyenge és/vagy az erőszakot pusztán csak magán céljai érdekében gyakorolja.

A hatalom kialakulásával kapcsolatban a legismertebb álláspontot a szerződéselmélet jelenti, amely szerint a sok szempontból rossz természeti állapotot az emberek egy eredendő szerződéssel szüntették meg, amikor létrehozták a hatalmat és az államot. Peter McCORMICK (1976: 63) nyomán a szerződéselmélet lényege az alábbi szillogizmusban foglalható össze: (i) Egy ember csak annak köteles engedelmeskedni, amibe – saját szabadon meghozott döntése révén – beleegyezett; (ii) ez az ember beleegyezett a szerződéssel létrehozott hatalmi struktúrába; (iii) ennél fogva ez az ember köteles engedelmeskedni az így létrehozott hatalomnak. A társadalmi (vagy eredeti) szerződés korai képviselői gyakran különbséget tettek az állam megalapítására vonatkozó szerződés (Gesellschaftsvertrag, vagy pacte d'association), amelyet mindenki elfogadott és egy már megalapított állam működését elősegítő szerződés (Herrschaftsvertrag vagy Unterwerfungsvertrag, avagy pacte de gouvernement) között; ez utóbbi már nem igényelte a teljes konszenzust (GOUGH, 167: 2-3).

Ma már teljesen elfogadott, hogy a természeti állapot és az eredeti szerződés pusztán fikció, ahogy azt elsőként HUME (1994) megfogalmazta. Ráadásul, érvel Hume, az eredeti szerződésből nem is következik az államhatalomnak való engedelmisség köteleessége. Hume szerint az emberek kooperatív viselkedése az ember természetes (szexuális vonzalom szülői szeretet) és mesterséges (ígéret megőrzése, igazságosság) erényeiből származik.

Arisztotelész az állam keletkezését azzal magyarázza, hogy *„az ember természeténél fogva államalkotó lény.”* Az állam egyre nagyobbodó közösségek sorából formálódik ki. Eredetileg a közösség két személyből áll (férfi-nő, apa-gyermek, úr-szolga), akik együttesen *a házközösséget* alkotják, amelyekből aztán *a falu* tevődik össze, és végül *a polisz*, amely több falu egyesüléséből keletkezik. Csak a polisz garantálja a közösség *autarkidját* (az önmagának elégségességet, függetlenséget és önfenntartást).

Hegel szerint az államhatalom az embereknek az elismertetésért vívott küzdeleméből fakad. Ebből a küzdelemből az egyoldalú elismertséget megszerző fél úrként, míg a másik fél szolgaként kerül ki. *„elismertetésért vívott harc és a maga alávetés egy úrnak az a jelenség, amelyből ered az emberek együttlélése mint az államok kezdete.”* (HEGEL 1968:219)

2. A hatalom játékelméleti értelmezése

A játékelmélet olyan interakciókkal foglalkozik, ahol a végeredményt (kimenetelt) alapvetően az emberek (játékosok) döntései (stratégiái) határozzák meg. A játékelmélet tételezi a szereplők egyenlőségét, racionalitását és szabadságát. A játékelméleten belül különbség tehető a kooperatív és a nem-kooperatív játékelmélet között. A nem-kooperatív abból indul ki, hogy a játékosok között általában nincs kommunikáció és ami a legfontosabb a játékosok esetében nincsenek *kötelező megállapodások*. Természetesen egy nem-kooperatív jellegű interakcióban is dönthetnek a játékosok úgy, hogy együttműködnek, azonban ezekben a helyzetekben a kölcsönös együttműködést nem támasztja alá egy kötelező érvényű megállapodás. Ezért ez a „spontán” együttműködés mindig bizonytalan, ráadásul a játékosok számának a növekedésével ez a bizonytalanság gyorsan nő. Szerintem a nem-kooperatív játékelméletből sem az együttműködés sem a hatalom nem vezethető le. Ugyanakkor a nem-kooperatív játékelmélet által vizsgált interakciók jól jellemzik a természeti állapot fogalmát.

A kooperatív játékelmélet feltételezi, hogy a játékosok között van kommunikáció, de ami még fontosabb a felek képesek kötelező erejű megállapodásokat kötni (ZAGARE 2006:100). Vagyis olyan megállapodásokat, amelyben ha egyszer megállapodtak, akkor azt a játékosoknak mindenképpen követniük kell, azokat nem lehet megszegniük. A kooperatív játékelmélet nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a kötelező megállapodások miért kötelezőek, egyszerűen csak tételezi, hogy léteznek kötelezettségek, amelyeket mindenképpen be kell tartani. Politikafilozófiai szempontból azonban éppen ez a kulcskérdés, ezért érdemes alaposabban körüljárni a kötelező megállapodások problémáját. Kétféleképp képzelhető el ugyanis egy kötelezettség: önkéntes és nem-önkéntes, azaz kikényszerített kötelezettséggként.

(Önkéntes kötelezettség) A kötelezettség egyik formája tehát az önkéntes kötelezettség. Vannak olyan interakciók pl. a szarvas vadászat (stag hunt) és más koordinációs játékok, ahol léteznek kölcsönösen előnyös kimenetek, s ezért mindenki önként betartja a megállapodást, amelynek eredményeképp realizálható egy kölcsönösen előnyös kimenetel. A kooperatív játékelmélet terminológiája szerint ezeknek az interakcióknak van magjuk. A magot gyakran úgy definiálják mint a nem dominált beszámítások (logikailag lehetséges nyereménykonfigurációk) halmazát (ZAGARE 2006:107). Egy másik megfogalmazás szerint egy játékos (vagy egy részkoalíció) csak akkor azonosul a kollektív csoportérdekkel, ha ezzel szembe fordulva nem nyerhet többet (SCARF 1967). Ezek a megállapodások mindig egy konszenzus eredményeképp születnek meg. A konszenzussal létrehozott megállapodás, rendelkezik a hatalom minden pozitív sajátosságával, anélkül hogy hordozná annak negatív tulajdonságait. Hiszen a konszenzussal létrehozott kötelező megállapodás egy olyan kollektív viselkedésre irányul, amely minden résztvevő érdekét kifejezi, és éppen ezért nincs szükség a kényszer alkalmazására; továbbá egy ilyen megállapodás megőrzi az emberek formális egyenlőségét is. A hatalomnak ezt a formáját nevezzük konszenzusos hatalomnak.

Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy a játékosok őszinték, azaz csak olyan megállapodást kötnek meg vagy szavaznak meg, amelyet be akarnak tartani és fordítva. Ugyanakkor egy közismert szociológiai mondás szerint minden változásnak (új szabályozásnak, törvénynek) vannak nyertesei és vesztesei. Ebből adódóan a konszenzusos hatalomnak egy társadalomban csak nagyon szűk keretei lehetnek. Persze ezeket érdemes maximálisan kihasználni, s ebben a kooperatív játékelmélet is nagy segítséget tud adni. Véleményem szerint a kooperatív játékelmélet elvileg képes leírni a játékosok együttműködését, ami a hatalom egyik fontos sajátossága, vagyis képes értelmezni a konszenzusra épülő hatalmat, ugyanakkor a fogalomrendszere nem teszi lehetővé, hogy az erőszak illetve a kikényszerített megegyezés kialakulásának a problémáját tárgyalja, ami a hatalom másik fontos aspektusa.

A kooperatív játékelmélet különböző hatalmi indexek (Shapley-érték, Shapley-Shubik index, Penrosa- Banzahf megoldás, nyerő koalíció) segítségével megmutatja egy-egy döntéshozó befolyását, vagy hatalmát (KÓCZY-PINTÉR 2011). A kooperatív játékelméletben különbséget tesznek P (prize) és I (influence) hatalom között. A P hatalom azt mutatja meg, hogy egy játékos egy tortából mekkora részt tud szerezni, míg az I hatalom azt mutatja meg, hogy valaki mennyire tudja érvényesíteni az akaratát mondjuk a torta elosztási elvében. A kettő nyilvánvalóan együttjár, de elvileg elképzelhető olyan helyzet, hogy egy erős I hatalommal rendelkező játékos egy olyan elosztási elvet szorgalmaz, amely számára nem túl kedvező. (KÓCZY 2010) Az I hatalom, legalábbis demokratikus feltételek között, hasonló Max Weber hatalom meghatározásához. Weber definíciója azonban sokkal szélesebb, egyrészt nemcsak demokratikus választások, hanem minden interakció esetében alkalmazható, másrészt nyilvánvalóvá teszi a hatalom és az erőszak közötti összefüggést.

(*Diktátum*) A kötelezettség másik formája a kikényszerített kötelezettség, amit joggal nevezhetünk diktátumnak. Ezek a megállapodások sohasem konszenzussal születnek meg, hanem mindig az erő alapján, amelynek a betartását a hatalommal rendelkezők kényszerítenek rá a közösség hatalommal nem rendelkező tagjaira. Játékelméleti szempontból tehát a kérdés az, hogy a természeti állapotból, hogyan alakulhat ki a kikényszerített kötelezettség (vagyis a hatalom) intézménye.

Érdekes, hogy ha már egy társadalomban létezik a hatalom intézménye, akkor az jelentős mértékben megnöveli a kölcsönösen előnyös megállapodások alkalmazását a társadalomban. Ugyanis a kölcsönösen előnyös megállapodások jelentős része instabil, ilyenek például a fogoly dilemma típusú interakciók is. Például tegyük fel, hogy a felek úgy egyeznek meg, hogy a ház vételárának a kifizetése több lépésben történik meg. Bár ez a megegyezés kölcsönösen előnyös a feleknek, mégis az eladó – az államhatalom hiányában – úgy is maximalizálhatja a nyereségét, hogy az első részlet felvétele után eláll az üzlettől. Ha azonban létezik a hatalom intézménye, akkor ez nem történhet meg. Tehát úgy tűnik, hogy esetenként nem a szerződésből vezethető le a hatalom, hanem fordítva; vagyis a politikai hatalom teszi lehetővé a szerződéseknek egy széles (kölcsönösen előnyös, de önmagában instabil) körét. S ez szintén arra utal, hogy a hatalom intézménye nem vezethető le a konszenzusra épülő szerződésből.

Felmerülhet a kérdés, hogy a demokrácia inkább a konszenzusos vagy inkább az erőszakos hatalom gyakorlás osztályába tartozik. Kétségtelen hogy a demokráciának vannak olyan jegyei amelyek a konszenzus logikájára épülnek: például a parlamentben folyó vita végső célja elvileg az ellenkezők racionális meggyőzése és így a teljes egyetértés megteremtése. Ugyanakkor a demokráciában a végső és alapvető döntések (beleértve a döntéshozó személyek kiválasztását is) mindig többségi szavazással történnek. A többségi szavazással hozott döntés a kisebbség számára pedig nyilvánvalóan diktátum. Lényeges különbség van azonban a kisebbség és a többség diktátuma között, hiszen az utóbbi nagyobb valószínűséggel szolgálja a többség érdekeit (és így közjót), mint az előbbi.

Úgy tűnik, hogy az erőszakos viselkedés problémája, s így az erőszakos hatalom kialakulásának a lehetősége is csak úgy értelmezhető, ha definiáljuk az erőszakos lejátszás fogalmát. Ezt azért érdemes megtenni, mert az interakciók erőszakos lejátszásnak van egy általános sémája, amely játékelméletileg is megragadható, ha definiáljuk a játékosok természetes erejét. A különböző erősségű játékosok (vagy azok koalíciói) vagy közvetlenül belátják a tényleges erőviszonyokat, vagy az egy hatalmi harc eredményeképp alakul ki. Mindenesetre az erősebb (vagy erősebbként elismert) fél legyőzi a másikat, s így a győztes maximalizálni tudja a nyereségét. Ezt a viszonyt az erősebb győztes ha akarja átalakíthatja egy erőszakra épülő hatalmi viszonyvá. A legegyszerűbb erőszakra épülő hatalmi viszony az úr-szolga viszony, tehát könnyen levezethető a természeti állapotból.

A természeti állapot fogalmát általában a szerződéselméleti gondolkodók alkalmazzák, akik egy eredeti szerződésre építik a hatalom intézményét. S ezzel azt az illúziót keltik, hogy az államhatalom mindazzal a pozitív sajátossággal bír, amivel a konszenzusra épülő hatalomgyakorlás. Nagyon fontos sajátossága ennek a megközelítésnek az emberek természetes egyenlősége, ami nemcsak egy formális egyenlőség, hanem lényegében egy fizikai és szellemi egyenlőség is. Számos szerző azonban elutasítja a természeti állapot és az eredeti szerződés fogalmát és azt mondják, hogy a hatalmi viszony egy olyan eleve adott (vagyis természetes) viszony az emberek között, ami nem igényel további magyarázatot. Ez a megközelítés az emberek fizikai és szellemi erejének az egyenlőtlenségét hangsúlyozza (férfi és nő, szülő és gyermek stb.). Ez a felfogás azonban a hatalom megértésének a lehetőségétől foszt meg bennünket.

Véleményem szerint lehetséges a két alapvető nézet között egy közbülső felfogás is, amely a szerződéselméletnél reálisabb magyarázatot ad a hatalom logikai rekonstrukciójára. Ezen értelmezés szerint a természeti állapotban levő emberek nem teljesen egyformán erősek és ez a különbség természetes módon vezet – elismertség vagy egy hatalmi harc eredményeképp – a klasszikus hatalmi struktúrához, az úr-szolga viszonyhoz. Fontos, hogy az erőszak illetve a hatalmi harc lehetősége, nemcsak a hipotetikus jellegű természeti állapotot, hanem potenciálisan bármilyen emberi interakciót jellemez.

Irodalom

- ARISZTOTELÉSZ (1994): Politika. Gondolat, Budapest.
- BALÁZS Zoltán (1998): Modern hatalomelméletek. Korona Kiadó, Budapest.
- GOUGH, J. W.: The Social Contract: A Critical Study of its Development, Clarendon Press, 1967.
- HEGEL, G. W. F. (1968): A filozófiai tudományok enciklopédiája. A szellem fenomenológiája. Akadémiai Kiadó Budapest.
- HOBBS, Thomas: Leviatán (vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma) (Kossuth, 1999)
- HUME, David: „Az eredeti szerződésről”, In Dávid Hume Összes esszéi II. Budapest: Atlantisz, 1994. (fordította: Takács Péter)
- JONAS, Hans: Miért tárgya a technika az etikának? Öt ok. In Molnár László (szerk.): Legyenek-e a fáknek jogaik. Környezeti-etikai szöveggyűjtemény. Typotex, 1999.
- KÓCZY L. Á., PINTÉR M. P. (2011): Az ellenzék ereje – általánosított súlyozott szavazási játékok, Közgazdasági Szemle 58, 543-551.
- KÓCZY L. Á.: A játék neve: kratokrácia. Tudományos előadás (Időpont: 2010. nov. 08. hétfő, 10:00; Helyszín: MTA Székház, Nagyterem 1051 Budapest, Széchenyi István tér 9.) <http://www.kommunista.net/video/a-jatek-neve-kratokracia> (Letöltve: 2013-01-17)
- LUKÁCS László: A hatalom Janus-arca. Vigilia. 2010/8. <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2010/8/lukacs.html>
- McCORMIC, Peter: Social Contract: Interpretation and Misinterpretation, In.: Canadian Journal of Political Science, Vol 9. No. 1, 1976, 63-76.
- WEBER, M. (1987): Gazdaság és Társadalom. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó. Budapest
- ZAGARE, Frank C. (2006): Játékelmélet. Fogalmak és alkalmazások. Helikon Kiadó.
- SCARF, Herbert E. (1967): The core of an n-person game. Econometrica, 35:50-69, 1967.